

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE LİBERALİZM VE LİBERAL PARTİLER

Cuma YILDIRIM* Harun BİÇAKCI**

Öz

İnsanoğlu, değişen yaşam koşulları ve akan zamana karşı tarihin farklı dönemlerinde, nasıl daha iyi ve daha mutlu yaşama kavuşacağı üzerine fikirler sunmuş, teoriler geliştirmiştir. Daha müreffeh, daha özgür bir toplum vaadi ile hayatını, hürriyetini ve mülkiyetini korumak ve artırmak adına ortaya atılan liberalizm de bu ideolojilerden biridir. Devletler ve yönetenler de farklı seviyelerde olmak üzere bu fikirlerin tesirini hissediler ve günün ihtiyaçlarına göre bu fikirleri kısmi olarak ya da önemli bir oranda benimserler. Bu noktada devleti yönetmeye ve toplumu yönlendirmeye talip olan partilerin de bu ideolojilerin taşıyıcı kolonları olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nden günümüze liberalizm düşüncesini ve liberal partileri analiz etmektir. Sonuç olarak bakıldığında Liberalizmin, Türkiye'de kadim bir siyasal düşünüş haline gelemediği; ama bu yönde bazı fikir adamlarının ön plana çıktığı ve parti olarak da kurumlaşma örneklerinin olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye, Liberalizm, Siyasi Partiler

LIBERALISM AND LIBERAL PARTIES FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE PRESENT-DAY

Abstract

People, in different periods of history, have developed theories about how to live a better and happier life against the changes in living conditions. Liberalism is also one of these ideologies that was developed to protect the lives, liberty and ownership of a more prosperous and free society. States and rulers also feel the influence of these ideas at different levels, and they adopt these ideas in a partial or significant way, depending on the needs of the day. At this point it can be stated that the parties who are willing to govern the state and direct the society are the supporting agents of these ideas. In this context, this study aims to analyze the idea of liberalism and liberal parties from the Ottoman Empire to this day. It can be said that liberalism did not become an archaic political thought in Turkey. However, there are some intellectuals, and there are examples of institutionalization as a party.

Keywords: Ottoman Empire, Turkey, Liberalism, Political Parties

GİRİŞ

İnsan ve eylemlerinin hiçbir engelleme olmadan, hayatını devam ettirebilmesini benimseyen liberal düşünce özellikle 19. yüzyıla birlikte dünya genelinde yayılmaya başlamıştır. Liberalizm temelde, insanın kendi hür iradesini kullanması gerektiğini ve devletin kişilerin özgürlüklerini hiçbir şekilde kısıtlamaması üzerine kuruludur. Liberalizm, John Locke'un görüşleriyle siyasallaşmaya başlarken; David Hume ve Adam Smith'in çalışmalarıyla da ekonomiye uygulanmıştır.

* Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye ORCID: 0000-0002-3504-8771, cumayildirim2706@gmail.com

** Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye ORCID: 0000-0002-9222-6124, harunbicakci@gmail.com

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarından itibaren her açıdan bir yeniden yapılanma içerisine girdiği söylenebilir. Bu yüzyılda, Osmanlı devlet adamları askeri, eğitim ve idare gibi sistemlerde bir takım reformlar yaparak devletin çöküşünü durdurmaya çalışmışlardır. Bu amaca yönelik olarak özellikle, Tanzimat'la birlikte mülkiyet hakkının belirginleşmesi ve hukuki güvence altına alınmasıyla yaşanan değişim süreci; II Meşrutiyet dönemlerinde de gelişerek ekonomide liberal düşüncenin doğmasını sağlamıştır.

Bu gelişmelerden sonra, Osmanlı'da liberal görüşler dile getirilmeye başlamıştır. Osmanlı'da liberal görüşleri dile getiren kişilerin başında; Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Sakızlı Ohannes Paşa, Cavit Bey ve Prens Sabahattin gelmektedir. Osmanlı'nın son dönemine damga vurmuş olan parti nitekim İttihat ve Terakki partisidir. Liberal partiler de genel olarak bu partiye muhalefet olarak ortaya çıkmışlar ancak bir başarı gösterememişlerdir. Cumhuriyet döneminde de liberal partilerin ve görüşlerin tutarlı, sistemli ve istikrarlı bir görünüm sergilemedikleri söylenebilir. Bu bağlamda çalışmanın amacı da, Osmanlıdan günümüze gerek liberal görüşlerin gerekse de liberal partilerin neden varlık gösteremediklerini incelemektir. Diğer bir deyişle devleti yeniden yapılandırmak için yeni fikirlerin ortaya çıktığı ve uygulama imkanının elde edilebildiği Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıldan günümüze kadar liberalizm düşüncesini ve liberal partileri analiz etmektir. Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, liberalizm kavramı ve gelişimine dair kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde, öncelikle Osmanlı Devleti'ndeki liberal görüşler değerlendirilmiş ve Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Mutedil Hürriyetperveren Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Cumhuriyet döneminden günümüze kadarki liberal görüşler ve siyasi partiler analiz edilmiştir.

1. Liberalizm Kavramı ve Gelişimi

Liberalizmin tarihsel kökenlerinin 17. Yüzyıla kadar uzandığı söylenebilir. Liberalizm ilk olarak, John Locke'un eserleri ile "Siyasi Liberalizm"; David Hume ve Adam Smith'in çalışmalarıyla da "Ekonomik Liberalizm" kimliğini kazanmıştır. Liberalizm günümüze kadar sürekli olarak kendini yenileyen bir akım olarak gelişimini sürdürmüştür. Günümüzde özellikle Hayek, Friedman ve Buchanan gibi neo-liberalizmin çağdaş temsilcilerinin eserleriyle liberal doktrinde yeni paradigma tartışmaları yapılmaktadır (Aktan, 1995:3).

Bir siyasi gelenek olarak liberalizm genel olarak üç kaynaktan beslenmiştir: John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant. Locke'un liberal siyasi düşüncesindeki önemi, başlangıçta doğa halinde yaşayan ve bu haklara sahip olan insanların kendi aralarında anlaşarak; devlete bu hakları korumak amacıyla vermelerinde yatar. Locke bu hakları, kısaca "hayat", "hürriyet" ve "mülkiyet" üçlemesiyle özetlemiştir. İskoç aydınlanması olarak bilinen düşünce akımı, 18.yüzyılda esas olarak David Hume, Adam Smith ve Adam Ferguson'un görüşleri etrafında şekillenmiştir. Immanuel Kant ise, özellikle kişisel özerklik ve kişilerin ahlaki değeri bakımından eşitliği kavramları ile onun evrenselci adalet anlayışı çerçevesinde kendini göstermektedir (Erdoğan, 2005: 24-25).

19. yüzyıldan bu yana liberalizmin çıkış noktası olan "liberte" kavramının Türkçe kavramında yaşanan gelişim, liberal düşüncenin kendi içinde geçirdiği evrimi ve toplumsal hayattaki yankılarını göstermektedir. 19. yüzyıl Osmanlıcasında, biri Farsça kökenli "serbesti", diğeri Arapça kökenli "hürriyet" kelimeleri büyük ölçüde, eş anlamlı olarak

kullanılmaktaydı. Serbesti kelimesi, somut planda özgürlükleri tanımlamak için kullanılırken; hürriyet ise, tek tek özgürlükleri ifade etmekten çok, genel ve soyut bir özgürlük ilkesini belirtiyordu (İnsel, 2005: 41). Buradan hareketle liberalizm, “özgürlüğü savunan bir düşünce” olarak belirtilebilir. Dolayısıyla liberalizm, bireyciliğe dayalı, rasyonel bireylerin, siyasi ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasayı doğal işleyişine bırakarak, devletin ekonomiye müdahalelerinin en az düzeye indirilmesini savunan bir doktrindir (Aktan, 1995: 4).

Liberal düşünürlerin üzerinde mutabık kaldığı ilkeler şu şekilde belirtilebilir (Erdoğan, 2005: 28):

- “Birey, bireysel özgürlük ve insan hakları,
- Anayasacılık ve hukukun üstünlüğü,
- Sınırlı devlet,
- Tarafsız devlet,
- Piyasa ekonomisi”.

Liberal görüşe sahip düşünürlerin üzerinde konsensüse vardığı bu ilkelerin yanı sıra; liberalizmin (a) liberal ekonomik ve (b) liberal siyasi düzen olmak üzere de ikiye ayrılmaktadır. Liberal ekonomik düzen, piyasa ekonomisi anlamına gelirken; liberal siyasi düzen de, liberal demokrasi anlamına gelmektedir. Liberal ekonomik düzenin ilkeleri kısaca şu şekilde belirtilebilir: (1) özel mülkiyet, (2) rekabet, (3) miras, (4) serbest girişim, (5) fiyat mekanizması, (6) temel ekonomik haklar ve özgürlükler. Liberal siyasi düzenin ilkeleri ise (1) kanun hâkimiyeti, (2) hukukun üstünlüğü, (3) sınırlı ve sorumlu devlet, (4) temel siyasi haklar ve özgürlüklerdir. Bu kapsamda bir sonraki bölümde Osmanlıdan günümüze gerek liberal görüşlerin gerekse de liberal partilerin neden varlık gösteremedikleri ele alınmıştır.

2. Osmanlı Dönemindeki Liberal Görüşler ve Partiler

Türkiye’de liberal ifadesi ideolojiden çok belli duruşları tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Nitekim Doğan Gürpınar (2013: 15) söz konusu olan durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Solun gözünde 'sol' kimlikli olmayan herkese, muhafazakârların gözünde sekülerlere teşmil edilen 'liberal' kavramı 2000’lerde giderek öncekinden farklı bir şekilde bireylerden çok belli çevreleri tanımlar olmaya başlamıştır. Kamuoyunda, gerek milliyetçi/ulusalcı, gerek sosyalist çevrelerce daha çok aşağılama amaçlı 'liberal' olarak tanımlananlar bu tanıma hiç benimsemeyerek reddederken 'demokrat' tabirini adeta açıklayıcıymış gibi bir öz-tanım olarak kullanmayı tercih etmişler”.

Siyasal ideolojilerin Türkiye’deki gelişimine bakıldığında, liberalizmle ilgili olarak sıkça dile getirilen görüşlerin başında; Türkiye’de liberalizmin etkili fikir adamlarına, düşünürlere ve teorisyenlere sahip ol(a)madığı ve liberal ideolojiyi savunan siyasi partilerin toplum nezdinde bir ilgi göremedikleri ve asla bir iktidar alternatifi olamamaları (Yaşlı, 2011: 139) gelmektedir. Günümüz liberal düşüncesinin Türkiye’deki önemli isimlerinden biri olan Mustafa Erdoğan (2005: 37) söz konusu iddiayı şu şekilde dile getirmektedir:

“Ülkemizde liberalizmin yeşermesi için kimi uygun şartlar bulunmakla beraber, bu ortam onun köklü bir düşünce siyaset geleneği olarak ortaya çıkmasına yetecek

derecede elverişli değildir. Türkiye'nin sadece entelektüel ortamı değil, geleneksel devlet-toplum ilişkisinin ve iktisadi organizasyon biçiminin niteliği de liberalizm için verimli bir taban oluşturmamış görünmektedir”.

Bir liberal olarak Erdoğan'ın, liberalizmin zayıflığını Türkiye'de güçlü devlet geleneği tezine dayanarak yaptığı söylenebilir. Erdoğan'a göre; “Liberal, sol liberal ve muhafazakâr çevrelerin fazlasıyla itibar ettiği güçlü devlet geleneği tezi, Osmanlı ile Türkiye arasında bir süreklilik ilişkisini belirtir ve Osmanlı'nın merkezîyetçi geleneğini devralan Cumhuriyet bürokrasisinin, kendi dışında herhangi bir güç odağının çıkmasını engellediğini, bunun için de bütün bir toplumu baskı altında tuttuğunu ifade eder. 1908'de ve 1923'de Osmanlı'dan kopuşu ifade eden devrimleri, burjuva devrimleri olarak değil, bürokrasinin iktidarını devam ettirme çabalarının bir sonucu olarak” görülür (Yaşlı, 2011: 140).

Hilmi Ozan Özavcı'ya (2012: 141) göre de Osmanlı liberalleri çeşitli zamanlarda İslamcı, milliyetçi veya zaman zaman pozitivist düşüncelerle hareket ettikleri görülmektedir. Bu nedenle de benimsedikleri liberalizm kavramının alışılmamış ve oksimoronik olduğu da söylenebilir.

Osmanlı devleti, merkezinde sultanın bulunduğu bir patrimonyal bütünlük içindeydi. Bu yaklaşımda, sistemli bir iktisadi liberalizmin gelişmesi de beklenemezdi. Buna karşılık, III Selim döneminde, padişaha sunulan reform önerileri içinde iktisadi-mali konuları ele alanlar, yeni bir iktisadi bakış açısının kapısını aramışlardır. Senedi-ittifak ve Gülhane Hattı Hümayunu'nu izleyen dönemde de, liberalizm esas olarak dini özgürlükler üzerinden siyasi liberalizme varılmak hedeflenmişti (İnsel, 2005: 42). Yine bu gelişmelere paralel olarak, Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e 1867 yılında yazmış olduğu mektupta, her gelişmenin ve ilerlemenin temelinde hürriyetin yattığı, hürriyetin olmadığı toplumlarda reformların gerçekleştirilemediği görüşleri de dile getirilmiştir (İnsel, 2005: 42).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda belirginleşen modernleşme çabasının aynı zamanda liberalleşme anlamına da geldiği ileri sürülmektedir (Erdoğan, 2005: 32). Bu yüzyılda Osmanlı devlet adamları eğitim, adalet ve idare sisteminde reformlar uygulayarak imparatorluğun çöküşünü durdurmaya çalışmaktadırlar. Bu amaca yönelik olarak “Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte mülkiyet hakkının belirginleştirilmesi ve hukuki güvence altına alınmasıyla anlam kazanan ekonominin değişim süreci, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde gelişerek ekonomide” (Gedikli Berber, 15) liberal düşüncenin doğmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde liberalizmin gelişmesi, batı toplumlarındaki liberalizmin gelişiminden oldukça farklıdır. Batı'da liberalizm uluslaşma süreciyle ortaya çıkarken; Osmanlı'da daha çok aydın kesimin Batı'ya olan özlem ve düşünüş biçimleri sonucunda ortaya çıkmıştır (Toprak, 3).

Osmanlı'da liberalizm düşüncesi, ilk anayasanın (Kanun-i Esasi) fikri kaynak ve destekçilerinin başlıca temsilcileri arasında olan “Namık Kemal”, “Ziya Paşa” ve “Ali Suavi” gelmektedir. Namık Kemal, “sadece anayasalı bir yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağından değil; aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal görüşün etkisi altında” kalmıştır. Yine bir kuşak önceki düşünce adamı olan İbrahim Şinasi'de “teşebbüs hürriyetinden yana fikirler öne sürmüş ve devletin toplumun çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini” ileri sürmüştür (Erdoğan, 2005: 32).

1865 yılından itibaren, “Namık Kemal” ve “Ziya Paşa”nın öncülüğünde “Genç Osmanlılar Cemiyeti” bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Genç Osmanlılar, yönetimde padişahlığın da korunduğu anayasal bir monarşi, yani meşrutiyeti öngörürler. Genç Osmanlılar yönetiminde meşrutiyeti savunurlarken ekonomide de daha belirgin bir şekilde liberal fikirler ileri sürerler. Himayeciliğe karşı çıkarak “serbest-i ticareti” savunurlar ve serbest ticaretin İmparatorlukta geçerli olmasını isterler (Seyitdanlıoğlu, 2016). Genç Osmanlı hareketi II Abdülhamit tarafından dağıtılacak; bu hareketin içindeki kişilerde önce “İttihat-i Osmani” ve sonrasında da “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”nde (İTC) örgütleneceklerdi (Yaşlı, 2011: 147).

Osmanlıda liberalizmin gelişmesinde önemli kişilerden biri olan Sakızlı Ohannes Paşa da, Osmanlı Devleti’nin iktisadi kalkınması için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne dayalı, açık ve rekabetçi bir iktisadi yapının sistematikleşmesinin şart olduğunu söylemiştir (Erdoğan, 2005: 32).

Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nın kurucuları tarafından kaleme alınmış olan programda iki kısım halinde düzenlenen metinde, Mehmed Cavid Bey’in etkisinin sezildiği iktisat bilimi ile ilgili ilk kısmında iktisadi liberalizm söylemi baskındır (Görücü, 2018:330). Diğer bir deyişle, Ohannes Paşa’yı takip eden devlet adamlarından “Mehmet Cavit Bey” de sıkı bir liberal iktisatçıdır. Cavit Bey iktisadi görüşlerini “İlm-i İktisat” adlı kitabında toplamış ayrıca 1908-1910 yılları arasında “Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası”nı çıkaranlar arasında yer almıştır. Cavit Bey eserlerinde devletin kalkınmasını ancak dünya ekonomisini yakalamasıyla ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmesiyle mümkün olabileceğini iddia etmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2016).

Meşrutiyet döneminde liberal fikirleri savunan başka bir düşünür de Prens Sabahattin’dir. Sabahattin’in babası Damat Mahmut Paşa, Abdülhamit’in kız kardeşiyle evlidir. Mahmut Paşa, sarayın damadı olmasının yanı sıra II. Abdülhamid’in yakın arkadaşısıdır. Ancak daha sonra Ali Suavi’nin önderliğini üstlendiği “Çırağan Sarayı Vakasına” adı karıştığı gerekçesi ile adalet nazırı olduğu kabineden azledilir. Bu süre içerisinde Mahmut Paşa’nın ana meşgalesi oğulları Sabahattin ve Lütfullah efendilerin eğitimidir. Mahmut Paşa kendisine yapılacak bir suikast girişiminden çekindiği için çocuklarıyla birlikte Paris’e gitmeye karar verir. Mahmut Paşa, Abdülhamit’in baskısına karşı “Jön Türk Hareketi” içinde yer alma kararı alır. Bu karar aynı zamanda, Prens Sabahattin’in de Türk siyasi hayatındaki faaliyetlerinin başlangıcını oluşturur (Kılıç, 2010: 3). Bu olay özgürlükçü hareketleri biraz olsun canlandırmıştır. 1902 yılında Prens Sabahattin ve kardeşi Paris’te “1. Jön Türk Kongresi”ni topladılar. Sabahattin, İsmail Kemal (Arnavutluk Eşrafı) ve Ermeni delegelerinin, yabancı devletlerinin müdahalesi görüşlerini benimsemiştir. Ancak bu müdahalenin İngiltere ve Fransa tarafından olmasını şart koşmuştu. Bu kararlara “Ahmet Rıza”, “Dr. Nazım” ve “Yusuf Akçura” karşı çıkmıştır. Böylece “Jön Türk Hareketi” bölünmüş oldu. Sabahattin’in bu görüşü hayata geçmemiştir. Bu isteği gerçekleşmeyen Sabahattin de dikkatini bilime çevirerek Le Play’nin kurucusu olduğu toplumbilim akımına bağlı E. Demolins’in düşüncelerini benimsemiştir (Akşin, 2013: 50).

Prens’e göre “toplumlar cemaatçi ve bireyci olarak ikiye ayrılırlar. Birinci tür toplumlarda bireyler kendilerinden çok bağlı buldukları aile, cemaat, grup veya partiye güvenmektedirler ve her şeyi toplumdaki, devletten beklerler. İkinci tür toplumlarda ise birey

öncelikle kendi gücüne dayanır, üretim gücü yüksek, müteşebbis ve bağımsız karakterlidirler. İşte, O'na göre Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarabilecek olan bu tarzda yetişen bireylerdir”(Seyitdanlıoğlu, 2016). Sabahattin'e göre ayrıca verimsiz bürokratik mekanizmalar ortaya çıkaran milliyetçiliğin terk edilmesi ve idarenin adem-i merkeziyet ilkesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (Erdoğan, 2005: 32). Diğer yandan, Özavcı (2012: 145) ise Sabahaddin'in liberal fikirleri savunusunun daha çok ne yaptığının farkında olmayan bir girişim olduğunu ileri sürmekte ve onun dilsel eyleminin temelini Le Play okulunun öğretilerinin çevirileri olduğunu vurgulamaktadır.

2.1. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti

Prens Sabahattin başlangıçta mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinden (İTC) liberal fikirleri dolayısıyla 1902 yılında ayrılarak önce Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyetini (Osmanlı Liberaller Derneği/Partisi) daha sonra da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet cemiyetini (TŞAMC) (özel girişim ve yerinden yönetim derneği/partisi) kurmuştur. Prens Sabahattin ve taraftarları II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra da Osmanlı Ahrar Fırkası'nı (Osmanlı Liberaller Partisi) kurmuşlardır (Erdoğan, 2005: 32).

Prens Sabahattincileri bir araya getiren TŞAMC programında belirlenmiş olan ilkeler kendi içinde tutarlı program oluşturmuyordu. Prens Sabahattin'in fikirleri ve cemiyet programı bir arada düşünüldüğünde; siyasi iktidarın toplum üzerindeki baskısını, belli hukuk kuralları dâhilinde kısıtlamak, adem-i merkeziyet prensibine dayalı idari anlayış ile memurların kalabalık bir memur kütlesinin oluşturduğu durağan yapının yerine girişimci karakterde bir burjuva sınıfını öngörmek ve şahsi teşebbüse dayalı ekonomi prensibini benimsemek olduğu belirtilebilir (Kılıç, 2010: 9).

Cemiyetle ilgili bir başka husus ise cemiyetin görüşlerini dile getiren ve aynı zamanda cemiyetin resmi yayın organı gibi çalışan "Terakki Dergisi"dir. 1906'da kurulduğu Paris'te yayınlanan bu aylık dergi iki yıl kadar yayınlanmıştır. TŞAMC'nin Terakki aracılığı ile ortaya koyduğu fikirler, gençler, azınlıklar ve tüccarlar arasında taraftar bulmuştur. Ayrıca rakibi olan İTC gibi bu cemiyet de imparatorluğun çeşitli bölümlerindeki ve sürgünde dağılmış Türkler arasında destekçi bulmuştur (Kılıç, 2010: 9).

1908 devrimine doğru TŞAMC İttihat ve Terakki'ye katılacak, devrimin ardından ise ihtilafların yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte Prens Sabahattin bir kez daha İttihat Terakki'den ayrılacaktır. Daha sonra da Sabahattin'in fikirlerinden etkilenenler Ahrar Fırkasını kuracaklardır (Yaşlı, 2011: 148). Sonuç olarak, II Meşrutiyetin ilanı üzerine İTC ile TŞAMC üyeleri ülkeye dönmüşler, İTC iktidar partisi olurken; TŞAMC de muhalefete geçmiştir. Ancak Prens Sabahattin, iktidarı ele geçiren İTC karşısında doğrudan bir parti oluşumuna gitmemiştir. Ama TŞAMC'nin program maddeleri diğer muhalif partilerce kullanılmış ve bu konuda da Prens Sabahattin'in desteğini almışlardır (Tural, 2004: 62).

2.2. Osmanlı Ahrar Fırkası

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın adı başlı başına anlamlıdır. Hür'ün çoğulu olan ahrarı, yani hürler kelimesini benimseyen parti kurucuları, bu adla kendilerini liberal olarak tanımlamaktadırlar. Adem-i merkeziyet ilkesini, sadece iktisadi örgütlenme ilkesi olarak değil, ondan daha anlamlı biçimde, Osmanlı'da etnik bir eşitlik yaratma amacıyla benimsemektedirler (İnsel, 2005: 56).

Osmanlı Ahrar Fırkası, 1900’lerde Paris’te oluşan Prens Sabahattin akımın, 1908’de Osmanlı siyasal hayata girişidir. Prens’in çevresindeki gençler, onun Bebek Bahçesinde verdiği bir konferanstan esinlenerek, İttihat ve Terakki karşısında, bir ağırlık kurmayı düşünmüşlerdir. Bu partinin ilk girişimcileri arasında Nurettin Ferruh Bey’le, 1910 yılında ittihatçılar tarafından öldürülen gazeteci Ahmet Samim Bey’dir. Sabahattin Bey kendisine önerilen parti başkanlığını kabul etmemiş; ancak partiye de kayıtsız kalmamıştır. Özellikle TŞAMC’de yer alan Ahmet Fazlı, Mahir Sait Bey, Celalettin Arif ve Nurettin Ferruh Bey’leri, partiyle temasa geçirmiştir (Tunaya, 1988: 143).

Bu parti 1908 genel seçiminde sadece İstanbul’dan katılmış, ama tek mebus bile çıkaramamıştır. Ahrar fırkası seçimlerden yenik çıkmasına rağmen Meclis-i Mebusunda kendinden söz ettirmiştir. Sonra İsmail Kemal, Kırkor Zöhrap ve Dr. Rıza Nur gibi mebuslar Ahrar fırkasına geçmişlerdir (Tunaya, 1988: 144). Ahrar fırkasının programında siyasal ve iktisadi liberalizminin geleneksel temaları eksiksiz olarak yer almaktaydı (Tunaya, 1988: 155):

“İnsanlar hür ve hukuki beşer nokta-i nazarından müsavi olarak doğduklarından aharın hukukuna tecavüz etmemek, şartıyla hürriyet, hakkı temalük, emniyet, huzuru kanunda müsavat, kanuna mutavaat, asayiş-i umumiye muhil olmayan ef’al ve harekette serbest, serbest-i kalem, serbest-i matbuat, serbest-i ticaret, serbest-i muhaberat, serbest-i vicdan, serbest-i seyahat, serbest-i tedrisat, serbest-i müşareket, serbest-i içtima, masuniyet-i mesakin gibi hukuki umumiye maliktiler”.

Ahrar Fırkasının ideolojisinin egemen çizgileri, bireysellik, liberalizm, kişisel girişimcilik ve yerinden yönetim olmuştur. Fırkanın bu görüşleri, özellikle rakibi İttihat ve Terakki tarafından, imparatorluğu bölücülük ve parçalayıcılık ile suçlanmıştır. İT’yi bu söyleme iten şey ise; Ahrarcıların, Ademi-i Merkezîyet düşüncesinin getireceği, etnik eşitlik ve kozmopolitlikti. Buradan yola çıkarak Ahrar’ın İttihatçılara oranla Türkçülük akımına karşı olduğu söylenebilir. Yani kozmopolit yanları, milliyetçi yanlarından daha ağır basmaktaydı. İttihatçılar bu durumu ağır bir suç sayarak, tüm meşrutiyet yılları boyunca, başka partileri de, eleştirmişlerdir (Tunaya, 1988: 150).

Prens Sabahattin böylece Abdülhamit döneminde yaşadığı istibdadın bir benzerini de ittihat ve terakki döneminde yaşamıştır (Kılıç, 2010: 12). 31 Mart vakası da Prens Sabahattin’in grubuna ittihatçı baskısının yıkılması için yeşil ışık yakmıştı. Nitekim 31 Mart öncesinde, Hasan Fehmi Bey’in cenaze töreninde artan kalabalık, Ahrar’ın yöneticiliğinde İttihat ve Terakki merkezine doğru bir gösteri yürüyüşüne dönüştürülmek istenmiştir. Ahrar, İttihat ve Terakkiye karşı tutumunun faturasını, olaylar bastırıldıktan sonra ağır şekilde ve hayatı ile ödemiştir. Takibe uğrayan üyelerinin bir kısmı tutuklanmış, yargılanmıştır. Bir kısmı da ülke dışına kaçmıştır. Kaçanlar, Atina, Kahire ve Paris’te yeni bir jön Türk hareketini başlatmak istemişler; ancak bu girişimler başarısız kalmıştır. Osmanlı Ahrar fırkası, ittihat ve terakkinin devir aldığı jön Türkçe tezler karşılığında, yine ülke dışında oluşturulmuş muhalefet tezlerini ilk olarak siyasallaştırmış ve meşrutiyetin siyasal hayatında ortak muhalefet çizgisini başlatmışlardır. Sonraki yıllarda Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde eski Ahrarcılara rastlanılacaktır. Daha sonra Milli Ahrar Fırkası içinde tek tük eski Ahrarcılarla karşılaşılacaktır. Sonuç olarak Osmanlı Ahrar Fırkası 31 Mart’ın anafurları içinde kaybolup gitmiştir (Tunaya, 1988: 154).

2.3. Mutedil Hürriyetperveren Fırkası

Bu fırka, İsmail Kemal Bey, Nafi Paşa, Hasan Bey, Mehdi Bey, Şükrü El-Aseli ve Rüştî Beyler tarafından 1909'da İstanbul'da kurulmuştur. Bu parti, ilk olarak İbrahim Hakkı, sonrasında ise, Sait Paşa Kabinelerine karşı muhalefet safında yer almıştır. Tanzimat, Zühre, Merih, İslahat, Maşrik, ve Tesirat Gazeteleri tarafından desteklenen partinin Rize ve Basra'da şubeleri bulunmaktaydı (Okur, 1999: 233).

Bu partinin, ikinci meşrutiyet parlamentosu içinde kurulmuş ilk siyasi parti olduğu söylenebilir. Özellikle Ahrar Fırkasının varlığına son vermesi üzerine, muhalif mebuslar yeni bir parti kurmayı düşünmüşlerdir. Partinin kuruluş çalışmaları, Arap, Rum ve Arnavut mebuslarca yürütülmekteydi. Fırkayı oluşturan mebuslar 1908 genel seçimleriyle gelirken; 1911 sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldıkları için başka seçimlere katılmış değillerdir (Tunaya, 1988: 208-209). Parti İTC konusunda ikiye bölünmüştür. Parti içinde Yusuf Şetvan ve Süleyman el-Bustani gibi İTC'yi destekleyenler ile Şükrü el-Asali gibi muhalif olanlar etrafında toplanmış iki grup bulunmaktaydı. Bu nedenle bu partinin tek vücut hareket ettikleri söylenemez (Tural 2004: 65).

Partinin yapısına ve ideolojisine bakıldığında, kendinden önceki ve sonraki partilerin yapısal özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Bu parti her şeyden önce Osmanlı Milleti kavramına inanmaktadır. Bu milleti vücuda getiren etnik unsurlar arasında eşitlik istemektedir ki bunu da Mebusan Meclisinin iyi işleyip gerekli kanunları çıkarmasına bağlamaktadır. Bu partinin diğer bir özelliği de Ademi Merkezîyet anlayışına karşı çıkmasıdır. Buna karşı olmasının nedeni ise, bu anlayışın Osmanlı ülkesini parçalayıcı bir etki yapacağıdır (Tunaya, 1988: 212). Bu partinin kurucularının tümü, muhalefet partilerinde, daha doğrusu ittihatçıların karşısında görülmektedir. Bu kişilerin parti programının 2. Maddesine (ademi merkezîyete karşı bir duruş) uygun hareket ettikleri söylenemez ve beklenemezdi de. Bu kişiler küçük muhalefet partilerini bir basamak olarak görmüşler ve daha sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkasında toplanmışlardır (Tunaya, 1988: 213).

2.4 Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkasına (HİF) kadar kurulan partilerinin hiç biri, İttihat ve Terakkiyi herhangi bir endişeye sürüklememiştir. Bu partiler merkezi Paris'te bulunan "İslahat-ı Esasiyye-i Osmaniyye Fırkası" (Aralık 1909), yurt içinde "Osmanlı Demokrat Fırkası" (6 Şubat 1910), "İttihad-ı Muhammediye Fırkası" (5 Nisan 1909), "Mutedil Hürriyetperveren Fırkası" (Kasım 1909), "Ahali Fırkası" (21 Şubat 1910) ve "Osmanlı Sosyalist Fırkasıdır" (1910) (Birinci, 1998: 507). Hürriyet ve İtilaf Fırkasının siyasallaşma çabaları, Rıza Nur ve Damad Salih Paşa'nın evinde yapılan görüşmeler sonucunda gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca parti kurma çalışmalarına İsmail Kemal Midhat (Fenmen), Mahir Said ve Hüseyin Siret de (Özsever) katılmıştır. Bu parti esas olarak "Osmanlı Demokrat Fırkası", "Ahali Fırkası" ve "Mutedil Hürriyetperveren Fırkası" gibi partilerin birleşmesiyle oluşmuştur (Birinci, 1998: 508).

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının parti programına bakıldığında; dikkat çeken ilkelerinin başında, "Osmanlılık", "Adem-i Merkezîyetçilik ve Teşebbüsü Şahsî", "Meşrutiyetçilik" ve "Liberal Ekonomi" gelmektedir (Tunaya, 1988: 268-269). Osmanlılığı savunan partinin çevresi, İttihat ve terakki Türkçülüğe kaydıksa, imparatorluğu korumak için siyasi liberalizme başvurmuştur. Bu yüzden, Hürriyet ve İtilaf Fırkasında, Ahrar Fırkasının program

ve ifadelerindeki sistemli ve tutarlı bir siyasal liberalizm görülmez aksine hep arka planda kalır. Partinin hükümette kısa süren icraatında hemen hemen gözükmeyen ama parti programında yer alan liberal görüşler, yükselen milliyetçi otoritarizme karşı gelişen tepkisel bir liberalizm sunuyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, dönemin diğer partileri gibi meşrutiyetçiydi. Adem-i merkezîyet ilkesini, Ahrar fırkası gibi sistemli bir biçimde öne çıkarmasa da, eğitim, dini özgürlükler, farklı dillerin tanınması gibi hassas ve önemli konularda, Osmanlı devletini sürdürmek için gerekli olan kozmopolit bir vatandaşlık fikrinin olmasını savunuyorlardı (İnsel, 2005: 60-61).

Bu parti yalnızca iki yıl faaliyet gösterebilmiş ve tek kongre yapmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İTC'nin muhalefette olduğu yıllarda Bab-ı Ali Baskını'ndan önceki günlerde ikinci kongreyi toplama çalışmaları yapsa da; bunda başarılı olamamıştır (Türe, 2010: 64). Parti kurulduktan 20 gün sonra yapılan seçimleri bir oy farkla kazanmıştır. Bu başarı büyük bir coşkuyla kutlanmışsa da aslında bu sonuç partinin sonunu da hazırlayan ilk adım olmuştur. Çünkü bu sonuç İTC'yi partiye karşı daha kararlı ve sert tavır takınmaya yöneltmiş ve meclisin feshine yol açan gelişmeleri başlatmıştır (Türe, 2010: 65). İttihat ve Terakki, hem içte hem de dışta meydana gelen olaylara karşı serbest hareket etmeleri gerektiğini düşünerek meclisin feshedilmesi için yoğun çaba harcamıştır. İTC yoğun çabaları sonucunda, meclisin feshedilmesini sağlamış ve bunu sevinçle karşılamıştır. Muhalefet ise, bu gelişmelerin anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir. Ama sonuç değişmemiş ve padişah tarafından, 18 Ocak 2012 tarihinde, üç ay içerisinde seçim yamak koşuluyla meclisi feshetmiştir.

Üç ay sonra yapılan bu seçim tarihe İTC'nin baskılarında dolayı “sopalı seçim” olarak geçmiştir. Çünkü İTC, HİF'nin üyelerini ya tutukluyor ya da dövüyordu. Seçim denetimi de İTC'nin kontrolündeydi. Seçim sonuçları açıklandığında Muhalefet üyelerinin sayısı sadece altıydı. Geri kalan 269 adayın tamamı ise İTC'nin üyeleriydi. İTC istediği iktidarı elde etmişti ama ülkenin içinde olduğu sıkıntılar İTC'yi rahatsız ediyordu ve beklenmedik bir şekilde de iktidarı terk etmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra iktidara gelen kabinelerde ittihatçılara karşı, sert tedbirler almışlardır. İTC'nin kapatılmasına kadar giden bu basıklar aynı zamanda, Bab-ı Ali baskınının ayak sesleriydi.

HİF üyelerinin planlamış olduğu baskından, daha önce haberleri olan İTC üyeleri onlardan önce davranarak, hükümeti devirip başa geçmeyi planlamışlardır. Sonuç olarak da İTC'yi iktidara taşıyan Mahmut Şevket Paşa kabinesi kurulmuştur. Bu süreç bu şekilde neticelendiğinden, Hürriyet ve İtilaf Fırkasından söz edebilmek mümkün değildi. Çünkü HİF çevresinin çoğu ya tutuklu, ya sürgün ya da siyasi yasaklıdır. Bab-ı baskımından sonra yurt dışına kaçanlar özellikle Paris'te toplanmaya başlamış ve Partiyi tekrar kurma çabasına girişmişler ama bir sonuca varamamışlardır.

Siyasal hayatı iki yıl süren HİF'in, sonuç olarak başarısız olduğu söylenebilir. Beş yıl sonra da Mustafa Sabri, Ali Kemal, Rıza Tevfik ve Refik Halit Karay'ın önderliğinde 1919'da tekrar kurulmuştur. Ancak 1919'un Kasım'ında yapılan 6. ve son genel seçimlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkasından ve ondan ayrılanların hiçbiri katılmamıştır.

Sonuç olarak bu partinin, siyaset ve ekonomide liberal ideolojiyi benimsediği ve bunu da Prens Sabahattin'in görüşlerinden etkilenmeleri sonucunda olduğu söylenebilir. Partinin temel amaçlarından bir tanesi İTC iktidardan indirmek olmuş; kısa süreli bu amacını gerçekleştirmişse de bunda başarılı olamamıştır.

3. Cumhuriyet Döneminde Liberal Görüşler ve Partiler

3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti yönetiminde geçen dönemi bazı istisnaları bulunmakla beraber, liberal fikirler ve hareketler için genel olarak elverişli bir ortam oluşturmamıştır. Bu dönemin en önemli fikir hareketi, devletçi-otoriteryan anlayışının ortaya çıkardığı kadro hareketidir. Bu dönemin önde gelen siyasi kişilerinden olan İsmet İnönü ve Recep Peker'in siyasi görüşleri liberalizme tersti. Buna rağmen 1930'lara kadar olan ilk dönemde Atatürk'ün en azından iktisadi liberalizme yakın olduğu söylenebilir. Cumhuriyet döneminin temel görüşleri açısından "liberal" olarak belirtilebilecek ilk siyasi muhalefet hareketi, 1924 Kasım'da kurulan ve 1925 yılının Haziran ayında hükümet tarafından kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır (Erdoğan, 2005: 33).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF)'nin Türk siyasal hayatındaki öneminin kurucularından ve idarecilerinden geldiği söylenebilir. Bu muhalefet partisini kuran kişiler, Atatürk'le milli mücadele döneminde savaşan ve ayrıca halk tarafından da sevilen askerler ve sivillerdir. Bu kişilerin başında, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Paşalar ile Doktor Adnan Advıvar, Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduh gibi siviller vardı (Yeşil, 2016). Bu kişilerin Atatürk'le milli mücadelede yer almalarına rağmen; ayrı tavır takınmalarının nedeni, zaman içinde Atatürk'ün kişisel diktatörlük kurmaya yöneldiği endişesiydi. Bu konuda özellikle Rauf Orbay ve Kazım Karabekir'in gazetelere vermiş olduğu röportajlar dikkat çekicidir. Kazım Karabekir bu doğrultuda, Cumhuriyet'i benimsediğini ama asla tek kişinin yönetimini kabul etmediğini dile getirmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programına bakıldığında genel olarak Cumhuriyet'i benimsediği söylenebilir. Fırka özellikle liberalizm ve demokrasiye sahip çıkmakta ve tüm topluma hürriyetin verilmesi konusuna dikkat çekmektedir. Ayrıca tek dereceli seçim sistemine, devletin etki alanının daraltılmasına, adem-i merkeziyet düşüncesine ve yabancı sermayenin teşvikine de vurgular yapılmaktadır (Altınkaş, 2012). Başka bir deyişle parti, hem siyasette hem de ekonomi de liberalizmin değerlerini savunmaktadır.

Parti meclis içerisinde muhalefet görevini sürdürürken, Doğu illerinde başlayan Şeyh Sait ayaklanması her şeyi değiştirmiştir. İsyanın ortaya çıkmasında bu parti sorumlu tutulmuştur. Özellikle Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun ardından 1925'te kapatılan ve belli başlı yöneticilerine karşı Şeyh Sait Ayaklanmasında II. İstiklal mahkemesi tarafından yöneltilen suçlamalar, çatışma yönünü tamamen siyasi liberalizme yöneltmiştir. Bu partiye yönelik yapılan suçlamaların temelinde; partinin programındaki "efkar ve itikadâtı diniyeye hürmetkar olma" tabiri yatmaktadır. Dinsel düşünce ve inançlara saygı anlamına gelen bu ifade, aynı zamanda Osmanlı siyasal liberalizm geleneğini bütünüyle gayri meşru ilan etmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu yıllarda ortaya çıkan İzmir suikastının ardından, bir yanda İttihat ve Terakki kadroları, diğer yandan TCF'nin ordu ile yakın ilişkideki yöneticilerinin tasfiye edilmeleri siyasal liberalizmin siyaset sahnesinden büyük ölçüde silinmesi sonucunu doğururken; bu tarihten itibaren, siyasi liberalizm muhafazakarlık, hatta gericilikle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandığı belirtilebilir (İnsel, 2005: 68).

TCF, kendilerinin isyanla birlikte anılmalarına karşı çıkmışlar, hükümeti eleştirmişler, sıkı yönetim bölgesi dışında da uygulanacak bir baskı yasasını doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Önceleri iktidar tarafından kontrol edilebilir bir muhalefet partisi olarak

kurulmalarına izin verilmiş ancak hükümet kontrolünden çıkması ve bir alternatif haline gelmesi, partinin kapatılmasının önünü açmıştır. Nitekim partinin kapatılmasıyla, ülkede tek parti dönemi tekrar başlamış; Takrir-i Sükûn ve İstiklal mahkemeleri de bu yönde önemli roller üstlenmiştir (Uzun, 2010: 119-120).

3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Sonrası

TCF kapatıldıktan sonra, 1929 tarihinde yaşanan ekonomik buhrana paralel olarak Türkiye’de de ekonomik sıkıntı temel problemlerin başında gelmekteydi. Bu kriz yönelik çözüm önerilerinden TBMM’de iki görüş vardı. Birincisi, bütün teşebbüslerin devlet tarafından yapılmasını savunurken; diğeri de politik ve ekonomik alanda liberalizmi savunmaktaydı. Devletçilik düşüncesi İsmet İnönü tarafından temsil edilirken, liberal düşüncenin savunuculuğunu da Fethi Okyar üstlenmiştir. Mustafa Kemal ise, mecliste her iki görüşün tartışılması taraftarıydı (Taşkiran, 1994: 260).

Mustafa Kemal’in çok partili bir rejim savunduğu bilinmekteydi. Ama kontrolü de elden bırakmak istemiyordu. Bu açıdan yeni kurulacak olan partiyi güvenilir birisine kurduğunu istemekteydi. Bu kişi ise Fethi Okyar’dır. Okyar, Atatürk’ün eski ve güvenilir arkadaşlarından biriydi. Bu yüzden onun başkanlığında bir partinin kurulmasını bizzat teşvik etmiş ve desteklemişti. Bu gelişmeler sonucunda da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul’da kurulmuştur (Taşkiran, 1994: 260).

Partinin lideri Ali Fethi Okyar iken; diğeri önemli kurucuları arasında Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli kişilerden oluşmaktaydı. Parti programına bakıldığında dikkat çeken hükümlerin başında şunlar gelmektedir:

“Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik velâiklik esaslarına bağlıdır. Vergiler, millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takatini aşmayacak derecede hafifletilecektir. Fırka, Türk parasının kıymetini bir an önce tespit edecek vemiş sermayenin memleketi girmesini sağlayacaktır. Vatandaşların refahına, malî iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini reddeder. Ucuz faizle köylü ve çiftçiye kolay yollardan kredi verilecektir. Sanayi teşvik kanunu uygulanacaktır. Yerli mahsuller korunacak ve bunlara dış pazar bulunacaktır. Bir dereceli seçim sistemi kurulacak ve kadınlara da seçmeve seçilme hakkı verilecektir. Kültürel, ekonomik, malî her türlü teşebbüse yardımcı olmak, memleket ekonomisi yükseltmek ve memleketin genel menfaatlerini korumak için devletin belirli bir denetleme hududunu aşan müdahaleleri nemeydan vermemek şeklinde” (Taşkiran, 1994: 261) belirtilebilir.

Başlangıçta SCF sadece mecliste faaliyette bulunacak bir parti olarak tasarlanmıştı. Hatta bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan (CHF) SCF’ye geçecek milletvekilleri bile pazarlık konusu olmuştu. Fethi Bey, 120 milletvekili istemiş; ancak Atatürk buna karşı çıkarak 70 milletvekilinde anlaşma sağlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, daha önce de belirtildiği gibi, bu partinin iktidar seçeneği olarak gelişmesi istenmemişti. Ancak bütün engellemelere rağmen, yeni partiyi kalması istenen sınırdan tutmak mümkün olmamış; aksine parti her geçen daha da güçlenmiştir. Özellikle Fethi Okyar’ın İzmir gezisinde halkın göstermiş olduğu ilgi, partinin sadece mecliste olmayacağını ortaya koymuş ve vatandaşlar tarafından da alternatif bir parti olarak gösterilmeye başlanmıştır (Uzun, 2010: 122). Serbest

Cumhuriyet Fırkası, dönemin şartları göz önüne alındığında neden bu kadar rağbet gördüğü açıklanabilir. Partinin çok kısa sürede bu kadar etkili olmasının temelinde özellikle ekonomi konusundaki görüşleri ve savundukları, önemli bir taban toplamalarını sağlamıştır (Altınkaş, 2012: 13).

SCF, Atatürk'ün isteği üzerine kurulmuş bir partiydi. Ancak ilerleyen yıllarda CHF çevrelerince Atatürk'e yöneltilen baskılar giderek artmış ve iki parti arasında seçim yapması istenmişti. Atatürk tercihini CHF tarafına yaparak Fethi Okyar'a rakip olduğu mesajını veriyordu. Fethi Bey de Atatürk'ün karşısında olmayı değil; yanında olmayı seçerek SCF'nin artık işlevsizleştiğini belirtmiş ve 16 Kasım 1930'da SCF kendi kendini feshetmiştir (Altınkaş, 2012: 13).

Kuruluşundan 97 gün sonra kapatılan SCF'sı ve 1929 ekonomik buhranı, siyasal ve ekonomik liberalizmi gözden düşürdüğü söylenebilir. Bu yıldan sonra izlenen yolun özelliği, tek parti yönetiminin güçlendirilmesidir. Dolayısıyla çok partili siyasal hayat denemelerinin sonuçsuz kaldığı ve tek partililiğin ideolojileştiği, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve inkılapçılığın temel ilkeler haline geldiği görülür.

Tek parti döneminde kabaca liberal olarak nitelendirilebilecek düşünürler arasında Ahmet Ağaoğlu zikredilebilirken; bu kişinin de sistemli ve tutarlı bir liberal düşünür olduğu söylenemez. Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte tutarlı ve istikrarlı liberal bir siyasal partiye de rastlanılmamaktadır. Her ne kadar Demokrat partinin ve Anavatan partisinin liberal düşüncelere yer verdiği söylene de, parti programlarında "liberalizm" vazgeçilmez bir ilke olmamıştır. Ancak günümüzde "liberal", "liberalizm" ve "liberalleşme" kavramları, ülkede yaşanan politik ve sosyo-ekonomik değişimlerin ardından Türk siyasal hayatında giderek artan bir yer edinmeye başlamıştır. Yine de, bu terimlerin gerçekte ne ifade ettiği konusunda tam bir uzlaşma, anlaşma söz konusu değildir (Özavcı, 2012: 141). Bu noktada, çok partili dönemde liberalizmi benimseyen ve kullanan tek partinin Besim Tibuk'un 1994'de kurduğu "Liberal Parti" olduğu söylenebilir. Parti adını daha sonra değiştirerek Liberal Demokrat Parti olmuştur. Bu parti, gerek parti programı gerekse de söylemleri açısından bakıldığında günümüzde liberalizme en yakın parti olduğu söylenebilir. Ancak partinin, geçen bunca yıla rağmen, toplumsal bir tabanın oluşmadığı da ifade edilebilir.

SONUÇ

Liberalizmin Türkiye'de gelişimine bakıldığında; liberal görüşlerin özellikle 19. yüzyıllarda gelişme gösterdiği söylenebilir. Liberalizmin, Türkiye'de kadim bir siyasal düşünüş haline gelmediği; ama bu yönde bazı fikir adamlarının ön plana çıktığı ve parti olarak da kurumlaşma örnekleri vardır. Ancak Türkiye'de liberal görüşlerin, yeşereceği zeminin yetersiz olduğunu belirtmek gerekir ki bu da, liberal görüşlerin iktidar olamamasının en önemli kanıtıdır. Liberalizmi benimseyen partiler ya da kişiler, hep muhalefette kalarak, siyasal hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır.

Osmanlıdan günümüze liberal görüşlerin ve siyasal partilerin en iyi ve en kötü dönemlerinin iktidarın baskıncı olduğu dönemlere denk geldiği söylenebilir. Pek tabi ki bu durum liberalizmin uygulanabilirliğini ve kabullenebilirliğini olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda liberalizmin, Türk toplumunun gerçeklerini göz önünde bulundurarak uygulanmadığını; muhalif seslerin birleştiği ve onların sesi olduğu belirtilebilir. Nitekim devletin baskısıyla muhalifler liberal

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 72 Mart - Nisan 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN: 1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

görüŖte birleŖmiŖler ancak köklü bir siyaset ve düşünce oluŖturmamıŖlar veya oluŖturmalarına izin verilmemiŖtir.

Bu durumun devlet-toplum iliŖkisinden genel olarak da iktisadi yapısından kaynaklandığı belirtilebilir. Ayrıca Türk toplumunun “cemaatçi”, “tevekkülcü” ve “var olanla yetinme” gibi kültürel özelliklerinin de liberalizmin kökleŖmemiŖinde etkili olduğu söylenebilir. Diğer bir unsur da liberal görüŖlerin toplumda karŖılılık bulmadığıdır. Günümüzde de geçerli olan bu anlayıŖ, toplumun liberalizme yakınlasını sadece liberal görüŖlerle olmadığını anlamıŖ olacak ki; liberal düşünceyi muhavazakarlıkla birlikte topluma uygulamaya çalıŖmaktadır. Bu anlayıŖın da eksik noktası; liberalizmi sadece ekonomik olarak anlamak olurken, liberalizmin siyasi yönünün benimsenmediği ve ön plana çok fazla çıkarılmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (2013). *Kısa Türkiye Tarihi*, 17. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aktan, C. C. (1995). “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-27.
- Birinci, A. (1998). “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 18, s.507. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c18/c180305.pdf> (25.11.2016).
- Altınkaş, E. (2012). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: Tpcf ve Scf”, *Akademik Bakış Dergisi*, 29, ss. 1-16, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/29/09.pdf> (07.12.2016).
- Gedikli Berber, Ş. “Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması”, s. 15, <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/01-sarika-gedikli.pdf>, (30.11.2016).
- Erdoğan, M. (2005). “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm Cilt 7*, (Murat Yılmaz (drl.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, ss. 23-40.
- Görücü, Ç. (2018). Kitap İncelemesi: “Atilla Doğan- Haluk Alkan: Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-i İktisadiye Ve İçtimaiye Mecmuası: Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 329-333.
- Gürpınar, D. (2013). “Dünya Veda: Türkiye’de Liberalizm ve Demokratlık (1980-2010)”, İstanbul: Etkileşim Yayınları. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzEyOTk1MjNfX0FO0?sid=ca4f7e69-70b0-4968-b53a-229a6fb7e46e@sessionmgr102&vid=5&format=EB&rid=3>, (29.11.2016).
- İnsel A. (2005). “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm Cilt 7*, (Murat Yılmaz (drl.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 41-74.
- Kılıç, M. (2010). “Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim Ve Hareket: Prens Sabahattin Ve Meslek-İ İçtima”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 1-14. <http://sbedergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/343/files/murat-kilic-27022013.pdf> (25.11.2016).
- Okur, M. (1999). “II. Meşrutiyet Dönemi siyasi partileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11, 225-238, http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/1834030589_17.pdf (28.11.2016).
- Özavcı, O. H. (2012). “Liberalism in the Turkish context and its historiography: past and present”, *Anatolian Studies*, 62, 141–151.
- Seyitdanlıoğlu, M. “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi”, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/liberalizmindogusu.pdf> (28.11.2016).
- Taşkıran, C. (1994). “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14, 255-265, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf> (05.12.2016).

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 72 Mart - Nisan 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN: 1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

- Tunaya, T.Z. (1988). “Türkiye’de Siyasal Partiler” Cilt I. II Meşrutiyet Dönemi II. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tural, E. (2004). “II Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politaları”, *Amme İdaresi Dergisi*, 37(4), 57-82.
http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/94192e8a8e4331b_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi (30.11.2016).
- Türe, F. (2010). “Hürriyet ve İtilaf Fırkası “İlk Muhalefet Odağı””, *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Turgay Uzun (drl.), Ankara: Orion Kitapevi, s. 57-81.
- Uzun, T. (2010). “Tek Parti Döneminde Siyasal Oluşumlar İkinci Gruptan Serbest Fırkaya”, *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Turgay Uzun (drl.), Ankara: Orion Kitapevi, ss. 109-127.
- Yaşlı, F. (2011). “Türkiye’de Liberalizm: Bir Eklemlenme İdeolojisi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 6(15), 139-166,
<http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&ano=173165211ac5928dbd13057c49b57eb44370f3&?> (30.11.2016).
- Yeşil, A. “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasi Kimliği”,
<http://www.altayli.net/terakkiperver-cumhuriyet-firkasinin-siyasi-kimligi.html/3>.
(05.12.2016).